

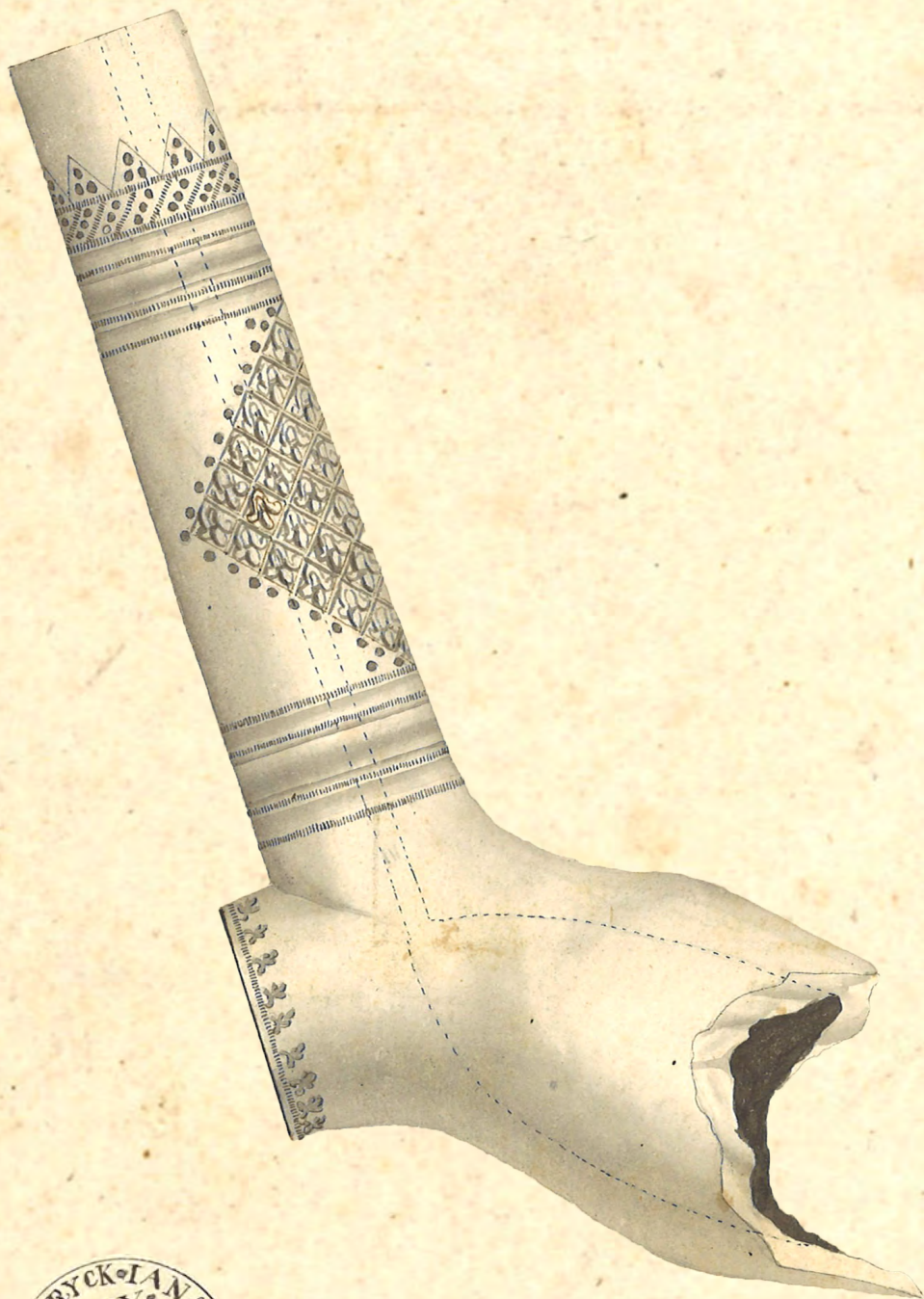
PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2019

Redactie:
Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

*Aftekening naar de natuurlijke grootte van eenen
Heenen-pijp, gevonden op den 16 Augustus 1821 in de
Alkmaarder Vaart of Regende Perceel van de Grootte
Kanaalwerken, op de diepte van 13 Voet onder A.*

JAARBOEK 2019

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2019

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Redactie: Bert van der Lingen
English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
Lay-out: Ewout Korpershoek

Druk: DPN Weurt

Voorzijde omslag: Tekening van de presentatiepijp gevonden in de Alkmaarder Vaart in 1821.
Collectie Museum Gouda, inv.nr. 52.167.

Achterzijde omslag: Pijp met een omgekeerd afgebeelde man met baard in een lange jas. Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

ISBN: 978-90-830114-0-0

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Van Alkmaarder Vaart naar Rijksmuseum. Een presentatiepijp uit 1661 opnieuw boven water Bert van der Lingen	9
Een vroeg zeventiende eeuwse presentatiepijp met gestempelde bloemmotieven Bert van der Lingen	19
Een pijpje roken in het mooiste kamp ter wereld. De kleipijpen van Camp d'Utrecht, Austerlitz (gemeente Zeist), 1804-1808 Jos Bazelmans en Michiel Purmer	23
Twee vondstgroepen van kleipijpen uit Middelburg Bert van der Lingen	37
Een maçonnieke sigarenpijp uit de 18e eeuw Bert van der Lingen en Ruud Stam	49
Een bijzondere groep pijpen. Meer vragen dan antwoorden Ruud Stam	55
Les Fleurs animees, een pijp met een verhaal Arthur van Esveld	61
Franse kleipijpen met vonkenvangers en deksels Arthur van Esveld	67
Kleipijpen van Jacobs Arijsz. Danens en het Tabakscollege van koning Frederik Willem I van Pruisen in kasteel Königs Wusterhausen Bert van der Lingen	77
Frederik de Grote (Frederik II) van Pruisen, zijn invoerbepalingen op Hollandse pijpen en een bijzondere pijp met een portret Ruud Stam	87
Bordollo pijpen met spreuken en verwijzingen voor de Nederlandse markt Jan van Oostveen en Ruud Stam	93
Weckmänner Ruud Stam	101
Tweede aanvulling op 'Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw' Ruud Stam	119
De gildekist van het Goudse pijpenmakersgilde Bert van der Lingen	125
Botters en afwerksetjes van tremsters Bert van der Lingen	131
Een uit vroom hout gesneden tabakspot Ruud Stam	141
English summaries	145

Voorwoord

Dank zij de inzet van enthousiaste vrijwilligers, donateurs en auteurs kan ook dit jaar weer een fraai full colour jaarboek verschijnen met bijzondere en opvallende Nederlandse bodemvondsten. Speciale dank gaat ook uit naar diverse privé personen en musea die materiaal beschikbaar hebben gesteld voor onderzoek en publicatie. Naast bodemvondsten hebben we dit jaar ook weer diverse artikelen over de pijpenindustrie in de ons omringende landen en historische voorwerpen die te maken hebben met de fabricage en het gebruik van pijp en tabak.

Het jaarboek begint met vondsten uit Nederlandse bodem, waaronder een tweetal **bijzondere presentatiepijpen**. De eerste komt uit de vroege 17e eeuw en de tweede is een uniek exemplaar uit 1661, die teruggevonden is in het Rijksmuseum en nu gepresenteerd wordt met een 19e eeuwse tekening van deze pijp. Verder worden de **kleipijpen van het militaire Camp d'Utrecht (Austerlitz)** besproken en vergeleken met het eerder in ons jaarboek verschenen materiaal van het Kamp bij Oirschot. Twee oude vondstgroepen van **kleipijpen uit Middelburg** geven enig inzicht in de daar gebruikte kleipijpen en hun herkomst.

Complete kleipijpen komen eveneens aan bod, waaronder een **unieke sigarenpijp** uit de tweede helft van de 18e eeuw met symbolen van de vrijmetselarij en een groep **bijzondere kleipijpen** met een mogelijk Franse, Belgische of Nederlandse afkomst. Ook uit Frankrijk komt de fraai versierde **Gambierpijp 'Les Fleurs animées'** en een groep **kleipijpen met vonkenvangers en deksels**.

In Duitsland zijn bij kasteel Königs Wusterhausen van **koning Frederik Willem I van Pruisen**, 18e eeuwse pijpen van **Jacob Arijsz. Danens** uit Gouda gevonden. Ook het bekende **Tabakcollege** van de koning komt in dit artikel aan bod. Zijn zoon **Frederik II van Pruisen** had grote invloed op de export van Goudse pijpen. Door **invoerbepalingen op Hollandse pijpen** steunde en beschermde hij de eigen pijpenfabrieken.

Aan het eind van de 19e eeuw worden in Duitsland bij **Bordollo** gietpijpen **met spreuken** voor de Nederlandse markt gemaakt en mogelijk verschijnen in Duitsland dan ook de **Weckmänner**, koeken met kleipijpen die tussen Sint Maarten en Sint Nicolaas worden verkocht.

Voor het eerst wordt ook de fraai beschilderde **kist van het Goudse pijpenmakersgilde** in Museum Gouda in detail getoond en verder wordt nog een bijzondere collectie bidders en **afwerksetjes van tremsters** uit de Goedewaagen fabriek afgebeeld en besproken. Als laatste komen tabacologische voorwerpen aan bod in een tweede aanvulling op **miniatuur pijpenrekjes** uit de 20e eeuw en een bijdrage over een **tabakspot** gemaakt van het hout van een afgebroken preekstoel uit de 17e eeuw.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier in het Jaarboek 2019 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Bert van der Lingen

Frederik de Grote (Frederik II) van Pruisen, zijn invoerbeperkingen op Hollandse pijpen en een bijzondere pijp met zijn portret

Ruud Stam

Frederik de Grote

Frederik de Grote of Frederik II (1712-1786) was de beroemdste koning uit het geslacht Hohenzollern. Hij was vanaf 1740 koning in Oost-Pruisen, keurvorst van Pruisen en pas vanaf 1772 koning van geheel Pruisen.¹ Door de economische en militaire hervormingen van zijn vader, de soldatenkoning Frederik Willem I van Pruisen, wist Frederik II Brandenburg-Pruisen om te vormen tot een Europese grote mogendheid. Hij voerde oorlogen tegen het Huis Habsburg en breidde zijn vorstendom tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) uit met Silezië en met het graafschap Oost-Friesland (1744). Door middel van handige diplomatie wist hij in 1772, door annexatie, West-Pruisen te verwerven.

Koning Frederik I van Pruisen, de grootvader van Frederik de Grote, was net als diens zoon Frederik Wil-

Afb. 1. Koning Frederik II van Pruisen.

lem I, de vader van Frederik de Grote, een groot liefhebber van de Hollandse pijp. Zij hielden bijeenkomsten waar het pijproken een centrale plaats innam: het Tabakscollegium. Frederik de Grote daarentegen, die grote onmin met zijn vader had, was een groot liefhebber van snuiftabak. In Huis Doorn is een deel van zijn verzameling snuifdozen (hij had honderden exemplaren) te zien.

Afb. 2, 3 en 4. Portretpijp van koning Frederik de Grote. Frankrijk, Montereau, firma Dutel, 1850-1875. Hoogte van de pijp 7,1 cm. Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

Afb. 5. Op de onderzijde van de pijp staat: FRÉDÉRIC LE GRAND ROI DE PRUSSE. Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

Afb. 6. Op de manchet staat OSMOND SCULPT(eur). Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

Afb. 7. Bovenzijde portretpijp van koning Frederik de Grote. Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

Frederik de Grote heeft een grote invloed gehad op de export van Goudse pijpen. In de periode dat de productie in Gouda al sterk aan het afnemen was en het aantal pijpenmakers in die stad daalde kwam deze Pruisische vorst met mercantilistische maatregelen om de eigen pijpenfabrieken te steunen en te beschermen.²

De bescherming van de Pruisische pijpennijverheid

Al in 1742 werden in Pruisen mercantilistische maatregelen voorbereid om de eigen pijpennijverheid te beschermen. In dat jaar werd namens koning Frederik II een onderzoek ingesteld naar de manufacturen in het Koninkrijk Pruisen waar pijpen werden geproduceerd. Aanvankelijk waren de maatregelen die genomen werden vooral privileges en de verdeling van verkoopgebieden voor de verschillende pijpenfabrieken. Er was nog geen sprake van invoerverboden.³ In 1754 werd de in oprichting zijnde pijpenmanufaktur in Berlijn vrijgesteld van tolgelden, sluisgelden en belastingen voor de te gebruiken klei. En in Silezië kreeg de manufaktur in Lubliniec een monopolie voor 20 jaar.⁴ In 1754 werd

door Frederik van Pruisen een invoerrecht van 2,5 florijn per gros ingevoerd.⁵ Hoe hoog deze belasting was zien we als we deze vergelijken met de prijs van een gros beste kwaliteit Goudse pijpen die varieerde van 5,70 tot 8,60 mark in Quedlinburg in 1764.⁶ Op 30 maart 1756 werd een invoerverbod ingesteld voor de vijf middelste provincies (Kurmark, Magdeburg, Halberstadt, Neumark en Pommeren) en Silezië.⁷ Ook voor Altpreusen (dus de latere provincies Oost- en West-Pruisen) werd een invoerverbod ingesteld op dezelfde datum. De invoerverboden voor de vijf middelste provincies en voor Altpreusen werden herbevestigd op 17 december 1765 en op 20 oktober 1769. Die voor Silezië op 26 april 1756 en 14 april 1767. Het invoerverbod in Silezië betrof niet alleen de vreemde (buitenlandse) pijpen, maar ook de doorvoer van pijpen uit Sachsen.⁸ De invoerverboden zijn tot in de 19e eeuw van kracht gebleven. De Pruisische fabrieken exporteerden vanuit Stettin.⁹

In het midden van de 18e eeuw (1750-1753) werden er in het toenmalige Pruisen in Weissenspring bij Berlijn, in Rostin nabij Frankfurt an der Oder en in Zborowskie

in de Neumark pijpenfabrieken opgezet met staatssteun. Vooral de fabriek van Sallinger in Rostin maakte de Goudse pijp echt na, met Goudse merken en het wapen van Gouda als bijmerk.¹⁰ De fabriek in Zborowskie werd op Hollandse leest geschoeid, ook al werden daar de Goudse merken niet nagezet. Bij de oprichting van de fabriek werden Goudse pijpenmakers geworven die de lokale arbeiders het vak konden leren en werden er ook gereedschappen uit Nederland aangekocht.¹¹ Ook deze fabriek had zeker na 1774 een vestiging in Berlijn. De fabriek had in 1788-1792 een productie van 800.000 tot 2 miljoen pijpen per jaar en had afzet naar Polen, Tsjechië en Scandinavië. De fabriek in Weissenspring was middelgroot en had tussen 1766 en 1800 een productie van tussen de 500.000 en 1.000.000 pijpen per jaar en had afzet in de oostelijke provincies van Polen. Ook in Berlijn waren in dezelfde periode kleinere fabrieken, zoals die van Rhau (200.000 tot 400.000 pijpen per jaar) en van Glume (ca. 50.000 pijpen per jaar). Ook andere pijpenmakers uit Potsdam, Havelberg en Salzwedel en andere plaatsen in Brandenburg en uit Magdenburg en Halberstadt bedienden alleen de interne markt.¹² Als de verschillende producties bij elkaar opgeteld worden dan is duidelijk, dat deze fabrieken nooit het hele Oostzeegebied en Pruisen van voldoende pijpen konden voorzien. Immers rond 1755 kon de uitvoer van Goudse

pijpen naar Pruisen en het Oostzeegebied geschat worden op minimaal 20 tot 30 miljoen stuks. Wel zullen deze fabrieken, die goede pijpen tegen een veel lagere prijs afleverden, gezorgd hebben voor een stevige vermindering van de uitvoer van Goudse pijpen naar deze gebieden.

Ondanks de invoerverboden werden in 1764 en 1765 nog beperkt pijpen ingevoerd.¹³ Op 11 juli 1767 maakte de eigenaar van de pijpenfabriek in Rostin er bezwaar tegen dat ondanks het verbod van 1756 er nog steeds Hollandse pijpen werden binnengesmokkeld. Ook klaagde deze eigenaar van de fabriek in Rostin op 20 januari 1774 dat in de Zevenjarige oorlog (1756-1763), ondanks het verbod, veel vreemde pijpen het land binnenkwamen. De invoerheffing van Pruisen van 1754 en het korte tijd later ingestelde invoerverbod op onder meer de Goudse pijpen was een zware slag voor de pijpenmanufacturen in Gouda. De pijpenmakers Frans Verzijl en Jacob de Vos klaagden dat zij door deze maatregelen een afzet ter waarde van 30.000 gulden per jaar verloren hadden.¹⁴ Het Pruisische invoerverbod was vooral ook zo effectief omdat Pruisen een groot deel van de toegang tot de rest van Duitsland kon blokkeren. Immers de meeste transporten van pijpen gingen via de Noord- en Oostzeehavens en vervolgens via de rivieren. De steeds verder-

Afb. 8-9. Presentatiepijp van de firma Dutel, 1850-1875. Hoogte 17,5 cm. De pijp is afkomstig uit de voormalige collectie van het Museum Sieta, thans collectie Marieke de Haan, foto's Arjan de Haan.

Afb. 10. Detail van de onderzijde van de presentatiepijp in afb. 8-9. Collectie Marieke de Haan, foto's Arjan de Haan.

gaande veroveringen van Pruisen zorgden er voor dat steeds meer havens in Pruisische handen kwamen.

Frederik de Grote heeft dus een grote negatieve invloed gehad op onze pijpennijverheid, maar heeft niet de neergang veroorzaakt.

De pijp

De pijp, een portretpijp van koning Frederik de Grote van Pruisen (afb. 2-5), is gemaakt bij Dutel in Montereau tussen 1850 en 1875. Vermoedelijk is dit exemplaar afkomstig uit een fabrieksstort, waardoor de verkleuring en de beschadigingen te verklaren zijn. De pijp is ongemerkt. Wel staat op de manchet de naam van de beeldhouwer: Robert Osmond (afb. 6). Osmond werkte in Parijs en van hem is bekend dat zijn naam op presentatiepijpen van Dutel voorkomt.¹⁵ Van gewone pijpen is niet bekend dat daarop zijn naam voorkomt. Voor zover bekend heeft Osmond alleen voor Dutel gewerkt in het derde kwart van de 19e eeuw.

De pijpenfabriek Dutel werd in de periode 1838-1874 geleid door Jean-Baptiste Dutel en vanaf 1874 door Louis Eugène Dutel. Vanaf 1875/1880 was er samenwerking met de zwager van Louis Eugène, de fabrikant Gisclon uit Lille en ontstond de naam Dutel-Gisclon. In 1880 is Gisclon gedeeltelijk verhuisd naar Montereau en werden de bedrijven samengevoegd. Vanaf ca. 1883 werd George Boucher een medefirmant en kwam de naam Dutel-Boucher voor op pijpen. In 1895 brandde de fabriek af en werd het bedrijf opgeheven. Tot ca. 1930 leverde Victor Belle nog met Dutel-Gisclon gemerkte pijpen.¹⁶

Noten:

- 1 Dus ook van het Kanton Neuenburg dat eerst nog door een gouverneur werd geregeerd.
- 2 Mercantilistische maatregelen zijn maatregelen ter bescherming van de eigen nijverheid met zowel juridische als ook andere middelen. Het is dus meer dan alleen protectionisme.
- 3 De Kurmark, Maagdenburg en Halberstadt moesten hun pijpen van de twee Berlijnse fabrieken Glume en Rhau betrekken. Neumark, Pommeren en Oost-Pruisen moesten hun pijpen kopen in Rostin bij de fabriek Bredowsch.
- 4 Rachel, 1928, p. 675.
- 5 Zimmermann, 1992, p. 5.
- 6 Van der Lingen, 2013, p. 26.
- 7 Rachel, 1928, p.675.
- 8 Vriendelijke mededeling Bertram Faensen, 26 oktober 2015. Het invoerverbod in Silezië is te vinden in: Sammlung der in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirten Grafschaft Glatz ... publicirten Edicte, Patente, Ordnungen, Mandaten, Rescripten... ; Bd. 6, Breslau 1763, Seite 496.
- 9 Exporten uit de havens van Stettin en Kołobrzegu waren pijpen uit Rostin en Zborowskiego en Weissenspring (bij Frankfurt a.d. Oder). De fabriek in Weissenspring had magazijnen in Elblag en Królewcu (Königsberg in Neumark), waarheen de pijpen over zee werden vervoerd.
- 10 Smiesing & Zimmermann, 1990, p. 242.
- 11 Smiesing & Zimmermann, 1990, p. 261.
- 12 Vriendelijke mededeling Bertram Faensen, 27-06-2018.
- 13 Zimmermann, 1992, p. 6. Het is niet duidelijk of dit Hollandse pijpen betrof.
- 14 Goedewaagen, 1942, p.11.
- 15 Zie afbeeldingen 8, 9, 10 en Collectie Amsterdam Pipemuseum: APM 01.887, APM 01.888 en APM 11.583.
- 16 Zie Duco, ongedateerde geschiedenis van Dutel op de website van het Amsterdam Pipemuseum.

Literatuur:

- Duco, D. H., ongedateerd. *Fabrieken: Dutel-Gisclon*. Op de website van het Amsterdam Pipemuseum onder Thema's – Franse figurale pijpen – Fabrieken.
- Goedewaagen, D. A., 1942. De geschiedenis van de pijpenmakerij te Gouda. In: Helbers, G. C. en Goedewaagen, D. A., 1942. *Goudsche Pijpen*. Amsterdam.
- Lingen, B. van, 2013. *Van de Velde, Burgklij & Zapfenbergh. Drie Amsterdamse Tabaks- en pijpenhandelaren uit de 18e eeuw*. Nieuwkoop.
- Rachel, H., 1928. Die Handels-, Zoll- und Akzisepolitik Preussens, 1740-1786. In: *Acta Borussica. Denkmäler der Preussischen Staatsverwaltung in 18. Jahrhundert. Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Dritter Band, Erste Hälfte, p. 675-676.
- Smiesing, P. K. & Zimmermann, E., 1990. Pruisische pijpenfabrieken in Polen. *PKN* 13 (50), p. 237-248 en *PKN* 13(51), p. 261-272.
- Zimmermann, E., 1992. *Wybrane zagadnienia z dziejów fajki glinianej*. Gdańsk.
- Zimmermann, E., Kügler, M., 1992. Die Marken auf den Tonpfeifen der Fabrik in Rostin. *Knasterkopf* 6, p. 15-20.

English summaries

Van Alkmaarder Vaart naar Rijksmuseum. Een presentatiepijp uit 1661 opnieuw boven water / From Alkmaarder Vaart to National Museum. A presentation pipe from 1661 reappeared

Bert van der Lingen

In Gouda Museum an interesting archaeological drawing of a large-format 17th century pipe in its actual size is kept. The pipe, dated 1661 in Roman numerals, was found in or around the city of Alkmaar in 1821 during the construction of the North Holland Canal. The drawing was probably made not long after the pipe was found. The fact that a drawing of this pipe was made suggests that it was considered an exceptional object. The whereabouts of the pipe on the drawing was always unknown, but recently it was found in the collection of the Rijksmuseum in Amsterdam. The pipe was probably transferred in 1875 from the National Museum of Antiquities in Leiden to the Rijksmuseum. For the first time since the pipe 'disappeared', the drawing and the pipe can be presented together again. This reveals the drawing to be in slightly less detail than originally thought.

Een vroeg zeventiende eeuwse presentatiepijp met gestempelde bloemmotieven / An early seventeenth century presentation pipe with stamped floral motifs

Bert van der Lingen

A rare and large, early seventeenth century pipe fragment was discovered as a stray find in Amsterdam. The bowl has a remaining length of 6 centimeters but was originally longer. The pipe is not made in a mould but seems to be completely shaped by hand. The bowl form is based on a pipe from the period 1600-1630 and although the bowl looks very voluminous, the amount of tobacco in the pipe is the same as that of a standard pipe from that period. During the production process, the rear was slightly flattened in the middle (Fig. 7). This was most likely done to allow the pipe to rest whilst smoking

Een pijpje roken in het mooiste kamp ter wereld. De kleipijpen van het Camp d'Utrecht, Austerlitz (gemeente Zeist), 1804-1808 / Smoking a pipe in the most beautiful camp in the world. The clay pipes of the Camp d'Utrecht, Austerlitz (municipality of Zeist), 1804-1808

Jos Bazelmans en Michiel Purmer

Auguste de Marmont, called it 'The most beautiful camp in the world', the army camp that he had established in 1804 near the current village of Austerlitz. An estimated 18,000 soldiers camped there during the summers of 1804 and 1805. Marmont had been appointed by Napoleon as commander of the combined

French-Batavian forces in the Republic. He became one of the most powerful men in the Batavian Republic and he could more or less dictate the actions of the Batavian government. A small part of the camp was recently excavated. The excavations were carried out in the years 2017-2019. During the various excavation campaigns, many hundreds of fragments of clay pipes were found, including many stem fragments. In this article only the 328 clay pipe bowls with a heel are discussed

Twee vondstgroepen van kleipijpen uit Middelburg / Two groups of clay pipes from Middelburg

Bert van der Lingen

Little is known about the pipe industry in the province of Zeeland and the tobacco pipes that were sent elsewhere from the Netherlands to this province for use and trade. This article deals with two small groups of 17th century clay pipes that are found in the city of Middelburg. Although these pipes have not been found in an archaeological context, it is worthwhile to report briefly on the models, qualities and marks, due to the scarce information on this part of The Netherlands. The majority of the marked pipes consists of well-known models from Gouda and Gorinchem in the province of South Holland. A small number of pipes come from Bergen op Zoom in the province of North Brabant and a few pipes appear to be from Rotterdam and Leiden (South Holland). In Zeeland, pipes with large-sized bowls are also regularly found and seem to be intended specifically for the Zeeland market. Remarkably, these pipes were not found in the two groups discussed here.

Een maçonnieke sigarenpijp uit de 18e eeuw / A Masonic cigar pipe from the 18th century

Bert van der Lingen en Ruud Stam

Recently a very rare tubular cigar pipe from the second half of the 18th century was discovered in an old English collection. So far only seven other pipes with this form have been described and all of them have a similar maker's mark - the crowned 73 made by Gouda pipe maker Arij van Houten or his son Andries. The Van Houtens worked in the years 1745-1802. Smoking cigars occurred only rarely in The Netherlands in this period but increased rapidly in the 19th century. The pipe is decorated with symbols of freemasonry on the side where the cigar was inserted. Unfortunately, the pipe is not marked. It appears that the pipe mould originally had a different decoration or even a maker's mark which at a certain moment was changed. Possibly it came from an old freemasonry lodge and has been preserved there for centuries.

Een bijzondere groep pijpen. Meer vragen dan antwoorden / A special group of pipes. More questions than answers

Ruud Stam

This article describes a small group of unmarked, complete figural clay pipes from an unknown production centre and similar pipes from stray finds in Gouda. The pipes are dated 1880-1900. The complete pipes have certain things in common that might indicate they are from the same manufacturer or from the same production area. One group has a red painted band around the stem and another group has a black band. Another peculiarity is that some of the mouthpieces are cut diagonally while others are cut straight. The provenance of some of these pipes is questionable. Although they first appear to be from France or Belgium it is very well possible that they were made in Gouda in pipe moulds that originated in France or Belgium. Another possibility is that they originate from the Trumm-Bergmans company in Weert.

Les Fleurs animées, een pijp met een verhaal / Les Fleurs animées, a pipe with a story

Arthur van Esveld

'Les Fleurs animées' is a Gambier pipe with three standing female figures wearing flowers in their clothes and hair. Between these figures we see a butterfly and a dragonfly. At the underside a frog and a large beetle are depicted. The name of this pipe refers to a book (from 1847) by the French caricaturist Jean Ignace Isidore Gérard Grandville which contains beautiful, colored prints of, among others, female figures that are half human, half flower. The stories and poems, written by Alphonse Karr en Taxile Delord, describes the personifications of flowers as residents of the Palace of the Flower Fairies. This pipe is only mentioned in the inventory list from 1858 of the Paris Gambier exhibition and does not appear in catalogs or accompanying nomenclatures. The interest in this pipe with representations from the book apparently soon disappeared, despite the beautiful and appealing design with six colors of enamel.

Franse kleipijpen met vonkenvangers en deksels / French clay pipes with spark catchers and lids

Arthur van Esveld

Over the centuries, pipes have been fitted with a lid. The main function of this was to prevent glowing tobacco particles from falling out of the pipe while smoking. Most spark catchers are made from braided copper or iron wire. In some European countries we also see the use of beautiful silver lids on porcelain

and meerschaum pipes. In the first half of the 19th century the French clay pipe manufacturers responded to these refinements by providing clay pipes with a lid. These were usually made from pipe clay and formed part of the design. These lids were often provided with a small hole. The lid could be attached to the pipe bowl with an iron wire or chain. Examples are given from the companies of Gisclon, Fiolet, Blanc-Garin and Gambier.

Kleipijpen van Jacob Arijsz. Danens en het Tabakscollege van koning Frederik Willem I van Pruisen in kasteel Königs Wusterhausen / Clay pipes from Jacob Arijsz. Danens and the Tobacco College of King Frederick William I of Prussia in the Königs Wusterhausen castle.

Bert van der Lingen

In the castle Königs Wusterhausen, circa 35 kilometers south of Berlin in the German state of Brandenburg, a small number of finds are exhibited in a display case and include more than twenty fragments of clay pipes. The castle was owned by Frederick William I, King of Prussia and Elector of Brandenburg (1713-1740). He used the castle from August until November as a base for hunting and as a residence. In the evenings he held his famous Tobacco College (Tabakskollegium) where serious political discussion was conducted alongside coarse joke telling, alcohol consumption, and the smoking of tobacco. After the death of Frederick William I in 1740, the castle lost its national importance and was subsequently little visited. The clay pipes have a form that can be dated in the period 1730-1740 and are marked with the Windmill, the mark of Gouda pipe maker Jacob Arijsz Danens (1722-1759). Since there is no coat of Arms of the city of Gouda the pipes are most likely made in or before 1739.

Frederik de Grote (Frederik II) van Pruisen en zijn invoerbepalingen op Hollandse pijpen en een bijzondere pijp met zijn portret / Frederick the Great (Frederick II) of Prussia, his import restrictions on Dutch pipes and a special pipe with his portrait

Ruud Stam

Frederick the Great (1712-1786) was the most famous king of the Hohenzollern family. He was king in East Prussia from 1740, Elector of Prussia and then, from 1772, King of all Prussia. Thanks to the economic and military reforms of his father, Frederick William I, he managed to transform Brandenburg-Prussia into a major European power. Unlike his father and grandfather (Frederick I) who were great lovers of the Dutch pipe, he was a great admirer of snuff. Frederick the Great had a major influence on the export of Gouda pipes. As early as 1742, mercantilist

measures were prepared in Prussia to protect their own pipe industry. In 1754 the pipe factory in Berlin was exempt from tolls and from taxes for the clay. In Silesia the Lubliniec factory was given a monopoly for 20 years and in the same year an import duty of 2.5 florins per gross was introduced. In 1756 an import ban was introduced for the five middle provinces (Kurmark, Magdeburg, Halberstadt, Neumark and Pomerania and Silesia. These bans remained in force until the 19th century. A portrait pipe of Frederick the great was made by the French Dutel firm. The pipe was designed by the French sculptor Robert Osmond.

Bordollo pijpen met spreuken en verwijzingen voor de Nederlandse markt / Bordollo pipes with sayings and proverbs for the Dutch market

Jan van Oostveen and Ruud Stam

Slip cast pipes of Bordollo were already being imported into the Netherlands in large numbers in the last quarter of the 19th century, at a time when Dutch pipe makers produced only moulded pipes. Bordollo made, amongst others, pipes with pictures accompanied with sayings and proverbs that were clearly made for the Dutch market. These pipes form only a small output of the whole production of Bordollo. Most of the pipes in this group have a printed decor in black and white. The subjects of the images are very different. There are pipes with proverbs, pipes with scenes from daily life, monuments and other representations that were popular in the Netherlands. It has been possible to trace the original imagery on which some of the pipes have been based. Remarkably, these pipes were made in Germany with Dutch texts and Dutch representations. On some pipes there are visible errors in the texts.

Weckmänner / Weckmänner

Ruud Stam

They are usually called Weckmänner - bread figures with a fired pipe, which are for sale in Germany in the period from Saint Martin (11 November) to Saint Nicholas (5 December). The origin of this practice is unknown as is when the tradition of adorning the Weckmänner with a pipe first occurred but it was probably as early as the 19th century. In the early 20th century, after the First World War, the production of clay pipes declined dramatically and pipe makers looked for other products to continue their business. They began to produce children's toys, shooting gallery figures, money boxes and pipes for the Weckmänner. In the 20th and 21st centuries, these pipes became a much sought after product. All these pipes are made in the Westerwald and are usually called Nicolauspfeifen.

Tweede aanvulling op ‘Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw’ / Second addition to “Miniature earthenware pipe racks from the 20th-century”

Ruud Stam

Articles about miniature pipe racks appeared in the PKN yearbooks 2016 and 2017. The aim of these articles was to present a comprehensive overview about the known pipe racks. Recently some previously unknown pipe racks have been found and it has been decided to write this supplement. This is especially because two miniature pipe racks from ‘De Porceleyne Fles’ in Delft have been found, the oldest of which can be dated 27 years earlier than the racks made in Gouda or described in the earlier articles. These racks were made in 1891 and 1902. The history of the miniature, pottery pipe racks apparently did not start in Gouda at Ivora, but in Delft. These racks had no souvenir function at that time and were designed as a decorative curiosity.

De gildekist van het Goudse pijpenmakersgilde (1773) / The chest of the Gouda pipe makers guild (1773)

Bert van der Lingen

In the Gouda Museum a painted oak chest of the Gouda pipe maker’s guild is kept. Originally the box stood in the guild room of the ‘Herthuys’ an inn on the Market in Gouda where the board of the pipe maker’s guild held their meetings. Guild papers, accounts and guild letters were kept in it. In the same room hung a wooden board with all the pipe makers’ marks that were in use at that time. The painting dates from 1773 but the chest may be older, since it was most likely painted over during important changes of management. At the front is a painting of the crowned coat of arms of Gouda with two climbing lions and there are three ‘coats of arms’ resembling tools that were used in the pipe makers workshop on either side, accompanied by the names of pipe makers / guild members. The tools on the guild chest are the oldest known paintings of pipe makers tools. They have not been described before. With the exception of the crossed pipes, only finishing tools are shown.

Botters en afwerksetjes van tremsters / Bottering tools and finishing sets

Bert van der Lingen

A bottering tool is a turned object usually made of wood or bone that was used to shape and smoothly finish the rim of a pipe bowl after it came from the pipe mould and had been trimmed. These small tools are usually disc shaped, with a groove to form the rim. They were made in different sizes to fit the size of the bowl and the thicknesses of the rim. The bottering tools presented in this article

are attached to a pipe (fragment) with a string. They hung in the pipe makers workshop and the sets were assembled to ensure that the correct bottering tool was always used with the correct pipe model. Some of the pipes are baked but most are of unbaked clay.

Een uit vroom hout gesneden tabakspot / A tobacco jar carved from sacred wood

Ruud Stam

A tobacco jar made from the wood of a pulpit is very unusual. In 1867 it was decided to demolish and rebuild the church in Farmsum, a small town close to Delfzijl in the norther province of Groningen. The organ, baptismal font, furniture and wall panelling of the old church were removed. The baptismal font and the organ have been replaced in the new church and the wall panelling, in rococo style, has been placed in the church of Opwierde, where it still is. The pulpit, on the other hand, has not been preserved and was demolished in 1867. No images are known of this pulpit. From the inscriptions on the inside of the lid of the tobacco jar we now know that the pulpit was built circa 1640, presumably in the Dutch Baroque style.

